

ZELDZAME EN SCHAARSE TREKVOGELS IN FRIESLAND, 1989-1993

Koert Scholten, Michiel Versluys en Dick Schut

Sinds 1989 loopt in Friesland, evenals elders in Nederland, het Bijzondere Soorten Project voor niet-broedvogels (BSP-nb). Het project wordt in Friesland gecoördineerd door SOVON-Friesland. Tijd voor een stand van zaken. Dit artikel is gebaseerd op een verslag in de nieuwsbrief van SOVON-Friesland van oktober 1994.

inleiding

Vele meldingen van zeldzame en schaarse vogelsoorten zijn sinds de start van het project binnengekomen. Veel formulieren zijn inmiddels verwerkt. Niet alleen van waarnemers uit Friesland, maar ook van buiten Friesland die bijvoorbeeld op vakantie waren of hier kwamen vogelen. De voorlopige resultaten van 1989 t/m 1993 kunnen nu worden gepresenteerd. Vooral 1993 is nog niet volledig; hier-

wordt gepresenteerd in tabel 1. Let wel, het gaat om het aantal malen dat een soort is waargenomen, niet om het aantal vogels. Toch geeft de tabel een aardig beeld van de relatieve talrijkheid van de soorten. De 'top-vijf' bestaat uit (in volgorde): Sneeuwgorst, Smelleken, Slechtvalk, IJsgors en Reuzenstern. Opvallend is het jaarlijks voorkomen van de Steltkluut. Volgens de gegevens zijn de Zwartkopmeeuw en Geelpootmeeuw nog erg schaars in onze provincie, of worden ze over het hoofd

gevens uit het BSP niet-broedvogels. De gegevens die voor de bespreking van deze soorten gebruikt zijn, zijn recenter dan die van tabel 1 en kunnen daarom enigszins afwijken.

Reuzenstern

In Europa broeden Reuzensternen vrijwel uitsluitend langs de kusten van de Oostzee en de Botnische Golf. Deze vogels overwinteren in delta's en lagunes langs de Atlantische kust en Middellandse Zeekust van Afrika, maar vooral in overstromingsgebieden van rivieren en savannes ten zuiden van de Sahara. Trek vindt vooral over land plaats (SOVON 1987).

Vanaf april (vroegste datum: 8 april 1992, 1 ex. Mokkebank) tot half mei zijn slechts 11 waarnemingen doorgegeven (figuur 2). Het gaat dan bijna steeds om één vogel per waarneming. Die vogels zijn maar kort aanwezig en er lijkt sprake te zijn van snelle doortrek naar de broedgebieden. De weinige juni- en vroege juliwaarnemingen zullen betrekking hebben op overzomende of zwerfende, nog niet geslachtsrijpe, vogels. Vanaf half juli kunnen we de eerste najaarstrekkers verwachten. Het aantal waarnemingen neemt daarna snel toe in augustus. Dat komt vooral door het feit dat de vogels dan pleisteren op plekken die veel vogelaars inmiddels kennen: de ondieptes voor de kust bij Gaast (46 waarnemingen, totaal 192 vogels), de Mokkebank (31 waarnemingen, 55 vogels) en de Steile Bank (29 waarnemingen, 110 vogels). Juist in augustus is zonder twijfel sprake van dubbeltellingen. Het hoogste aantal vogels per waarneming wordt jaarlijks in de laatste week van augustus gemeld: op 26 en 27 augustus 1989 17 vogels op de Steile Bank, op 29 augustus 1991 17 vogels bij Gaast en op 27 augustus 1993 10 vogels bij Gaast. In 1990 en 1992 zijn de doorgegeven maxima lager.

Reuzensterns

foto Tjerk Kunst

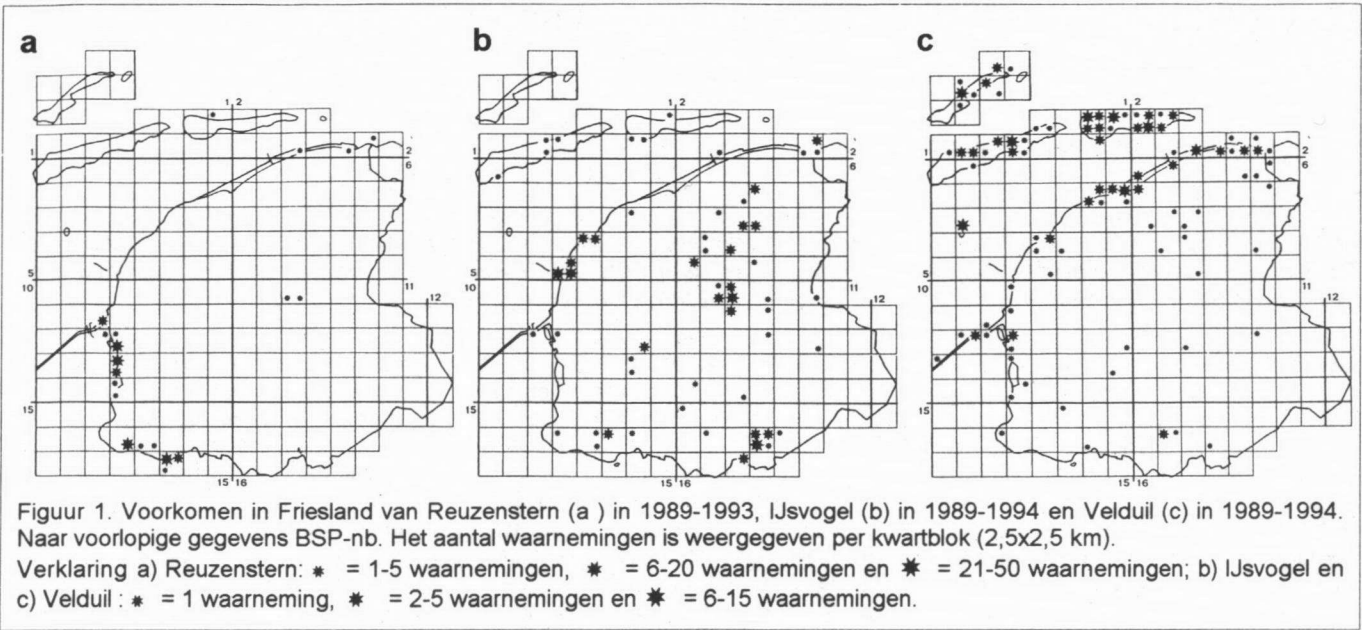
van moeten nog veel ingestuurde waarnemingen worden verwerkt.

soorten

Alle 'standaardsoorten' op het BSP-maandformulier zijn inmiddels waargenomen. Ook zijn al enkele 'bijschrijfsoorten' gemeld: Roodkeelpieper, Buidelmees en Roodmus. Het aantal waarnemingen van elke soort per jaar

gezien? Ook bij een soort als de Buidelmees moeten vraagtekens worden gezet, gezien het geringe aantal meldingen. Worden waarnemingen van rondzwerfende Buidelmezen in juli-september wellicht niet bijgeschreven op de formulieren?

Hierna worden enkele soorten apart besproken. We schetsen het voorkomen van Reuzenstern, IJsvogel en Velduil aan de hand de voorlopige ge-

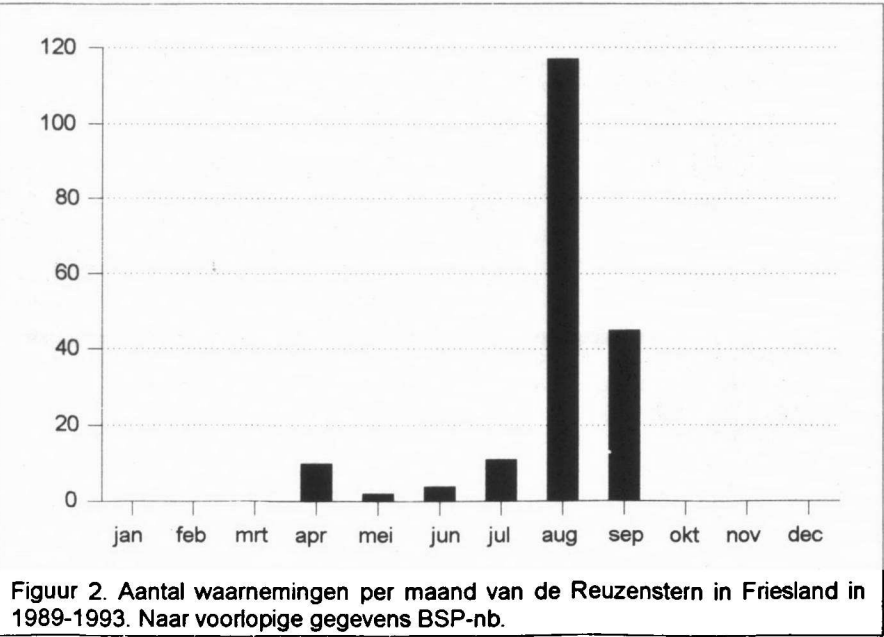
In september neemt het aantal waarnemingen én het aantal vogels per waarneming geleidelijk af. De laatste waarneming is gedaan op 21 september 1989: drie vogels bij de Makkumer Noordwaard. Figuur 1a toont de plaatsen waar de soort is waargenomen. Opvallend is de sterke binding met de ondiepe IJsselmeerkust. Waarnemingen elders zijn uitzonderlijk. Het gaat dan vrijwel steeds om eenlingen. De stippen in het midden van Friesland tonen aan, dat de soort wel degelijk in het binnenland

gezien kan worden (Earnewâld: twee overvliegende vogels op 21 augustus 1991). Inmiddels is de soort daar ook in september 1994 gezien. Het is niet duidelijk of doortrekkende Reuzensterns het binnenland (ook het merengebied) grotendeels mijden of dat binnenlandwaarnemingen schaars zijn omdat de vogels hoog overtrekken of omdat de trek vooral 's nachts plaats vindt. Het aantalsverloop in de nazomer lijkt op het beeld, dat is beschreven voor de Steile Bank rond 1980 (Haitjema

1982). Vergeleken met de situatie in 1979-1983 (SOVON 1987) liggen de nazomer-aantallen aan de Friese westkust nu hoger. Het is onduidelijk of de aantallen op de Steile Bank zijn veranderd. Haitjema (1982) noemt maxima in augustus van 11 tot 20 vogels rond 1980; het maximumaantal op die plaats in het BSP-bestand is 17 vogels.

IJsvogel

IJsvogels broeden in een groot deel van Europa. In ons land broedt de soort vooral in het midden, zuiden en oosten (SOVON 1987). In Friesland wordt nauwelijks gebroed. Er zijn inmiddels 129 waarnemingen beschikbaar om het volgende beeld te schetsen. De soort is in alle maanden van het jaar gemeld (figuur 3). De meeste waarnemingen komen uit de maanden augustus tot en met november. Het zal eerst gaan om uitzwervende jongen van nabijgelegen broedplaatsen, spoedig gevolgd door echte herfsttrekkers. Bijna alle waarnemingen hebben betrekking op één vogel. Opvallend is de waarneming van zeven vogels op 12 november 1989 in de Hoek van de Bant, ten westen van de Lauwersmeer. Daarna is de soort er nooit meer gemeld! In de winter is de soort veel minder talrijk. Wegtrek en sterfte zullen een rol spelen. In het vroege voorjaar volgt een klein topje; wellicht duidt dat op zwakke doortrek. Het zomervoor-

Naam	1989	1990	1991	1992	1993	Naam	1989	1990	1991	1992	1993
IJsdruiker <i>Gavia immer</i>	2	1				Zwartkopmeeuw <i>Larus melanocephalus</i>	13	5	1	2	
Kuifaalscholver <i>Phalacrocorax aristotelis</i>	1	12	2			Vorkstaartmeeuw <i>Larus sabini</i>	1	5	3	1	
Kwak <i>Nycticorax nycticorax</i>	35	8			1	Geelpootmeeuw <i>Larus cachinnans</i>	2		2	1	
Kleine Zilverreiger <i>Egretta garzetta</i>				5	1	Reuzenster <i>Sterna caspia</i>	46	32	55	58	26
Grote Zilverreiger <i>Egretta alba</i>	3	13	3	3		Witvleugelster <i>Chlidonias leucopterus</i>	2	1	1	5	1
Zwarte Ooivaar <i>Ciconia nigra</i>	2	4	1	2		Kleine Alk <i>Ala alle</i>	5	19	24	3	
Ooievaar <i>Ciconia ciconia</i>	35	17	13	32	12	Papegaaiduiker <i>Fratercula arctica</i>	1	1			
Dwerggans <i>Anser erythropus</i>		4	2	1		Velduil <i>Asio flammeus</i>	68	40	24	14	2
Sneeuwgans <i>Anser caerulescens</i>	26	35	9	39	13	IJsvogel <i>Alcedo atthis</i>	25	24	18	28	5
Witbuitrogans <i>Branta bernicla hrota</i>	8	2	5	1		Hop <i>Upupa epops</i>	1	5		5	
Roodhalsgans <i>Branta rufficollis</i>	32	68	30	15	1	Draaihals <i>Jynx torquilla</i>	8	11	6	1	
Casarca <i>Tadorna ferruginea</i>	25	38	37	42	23	Strandleeuwerik <i>Eremophila alpestris</i>	11	11	37	9	
Krooneend <i>Netta rufina</i>	2	4	1	6		Grote Pieper <i>Anthus novaeseelandiae</i>	7	4	2	7	
Witoogeend <i>Aythya nyroca</i>	2				1	Duinpieper <i>Anthus campestris</i>	2		1	3	1
Zwarte Wouw <i>Milvus migrans</i>	2	5	7	8	2	Roodkeelpieper <i>Anthus cervinus</i>					1
Rode Wouw <i>Milvus milvus</i>	8	5	25	3	3	Rouwkwikstaart <i>Motacilla alba yarrellii</i>	10	15	16	4	1
Zeearend <i>Haliaeetus albicilla</i>	2	3	4	1		Pestvogel <i>Bombicilla garrulus</i>	4	19	6	1	
Grauwe Kiekendief <i>Circus pygargus</i>	5	5	1	3	2	Waterspreeuw <i>Cinclus cinclus</i>			1		
Visarend <i>Pandion haliaetus</i>	18	18	36	25	10	Bladkoning <i>Phylloscopus inornatus</i>	13	15	1	15	
Roodpootvalk <i>Falco vespertinus</i>	18	2	1	29	4	Kleine Vliegenvanger <i>Ficedula parva</i>	4		3		
Smelleken <i>Falco columbarius</i>	106	120	103	52	9	Buidelmees <i>Remiz pendulinus</i>	1	5	2	2	4
Slechtvalk <i>Falco peregrinus</i>	87	106	103	56	18	Grauwe Klauwier <i>Lanius collurio</i>	8	15	7	7	
Kraanvogel <i>Grus grus</i>	1	3	7	2		Klaapekster <i>Lanius excubitor</i>	21	18	14	25	4
Steltkluut <i>Himantopus himantopus</i>	2	2	3	3	1	Notekraker <i>Nucifraga caryocatactes</i>	1		9		
Morinelplevier <i>Charadrius morinellus</i>	3	6	8	1		Raaf <i>Corvus corax</i>					2
Temmincks Strandloper <i>Calidris temminckii</i>	3	1	19	8	4	Europese Kanarie <i>Serinus serinus</i>	1	2			
Grauwe Franjepoot <i>Phalaropus lobatus</i>	5	7	13	10		Roodmus <i>Carpodacus erythrinus</i>				2	
Rosse Franjepoot <i>Phalaropus fulicarius</i>	5	2	10			IJsgors <i>Calcarius lapponicus</i>	48	116	43	20	5
Middelste Jager <i>Stercorarius pomarinus</i>	12	15	19	2		Sneeuwgors <i>Plectrophenax nivalis</i>	156	159	172	74	13
Grote Burgemeester <i>Larus hyperboreus</i>	3	5	3	1		Ortolaan <i>Emberiza hortulana</i>	1	7	2		

Tabel 1. Waarnemingen van zeldzame en schaarse vogelsoorten in Friesland in de periode 1989-1993. Bron: SOVON, BSP-niet broedvogels; stand per 1 juni 1994.

komen is te verwaarlozen. Opmerkelijk zijn daarom de waarnemingen uit mei en juni 1991 te Harlingen en in mei

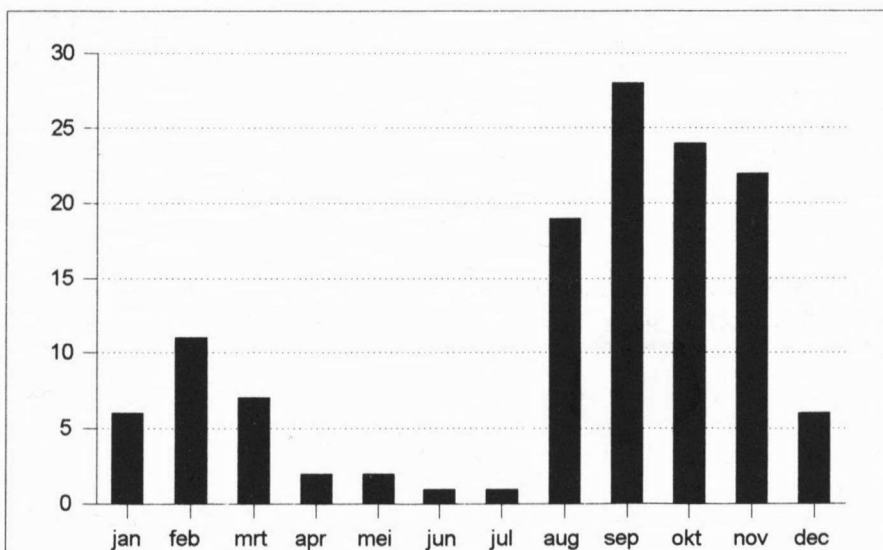
1992 te Wyckel. Ging het om overzomerers of is er misschien gebroed? De waarnemingen zijn behoorlijk ge-

spreid over de provincie (figuur 1b). Concentraties van waarnemingen zien we bij Earnewâld, de Lindevaai, de Rottige Meenthe, Lauwersmeer, de Veenhoop, het Houtwiel bij Veenwouden, Harlingen, Dokkum, Tytsjerk en Gaasterland. Het gaat om natuur- en stedelijke gebieden, waar de waarnemingsintensiteit wat hoger zal zijn dan elders. Vermoedelijk kan de soort in bijna elk kwartblok worden aangetroffen; misschien met uitzondering van het uiterste zuidoosten.

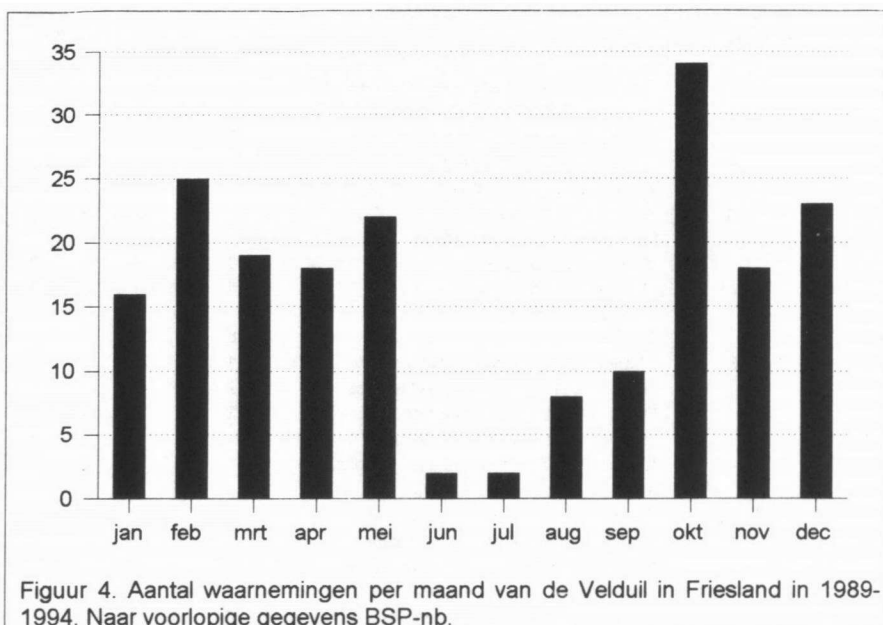
Vergelijking met het atlasmateriaal uit 1979-1983 stuit op methodologische problemen. Toch suggereren de BSP-gegevens uit 1989-1993 dat er nu wat meer waarnemingen zijn in het westelijk deel van de provincie (kaartbladen 5, 10 en 15).

Velduil

De Velduil broedt in grote delen van Noord- en Oost-Europa. Ons land ligt aan de zuidgrens van het broedareaal. De soort is wellicht meer een zwerfvo-

Figuur 3. Aantal waarnemingen per maand van de IJsvogel in Friesland in 1989-1994. Naar voorlopige gegevens BSP-nb.

gel te noemen dan een echte trekvogel.

De Velduil is inmiddels 196 keer gemeld. Figuur 4 laat zien dat de soort in alle maanden is waargenomen. Juni en juli-waarnemingen zullen op broedvogels betrekking hebben.

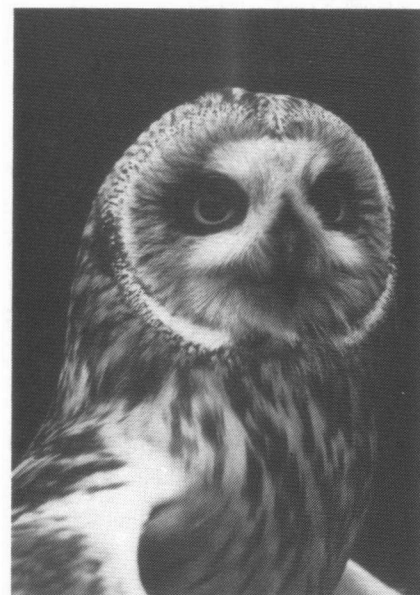
Oktober vertoont een opvallende piek: in die maand komen de trekkers aan. Veel waarnemingen komen dan van de Waddeneilanden, waar trekvogels zich bij onze eigen broedvogels voegen. Tijdens zeetrekkingen op de eilanden worden juist in oktober vanuit zee arriverende exemplaren gezien. Het gaat dan bijna altijd om één vogel per waarneming. Een deel van de 'buitenlanders' blijft in geschikte gebieden overwinteren. Winterwaarnemingen komen ook van de eilanden, maar vooral van de kwelders op het Friese

vasteland. In de winter worden vaak méér vogels per waarneming doorgegeven: vijf tot negen exemplaren per melding zijn dan geen uitzondering op de eilanden en op de kwelders. Het aantal winterwaarnemingen wisselt sterk van jaar tot jaar. Uit 1991 is geen enkele januari- en slechts één februari-waarneming gemeld. Uit 1992 zijn slechts twee januari- en vier februari-waarnemingen. 1990 deed het veel beter met acht januari-waarnemingen. Dit kan veroorzaakt zijn door werkelijke aantelsschommelingen, maar ook door wisselende animo voor het invullen en opsturen van de formulieren. Dat geldt vrijwel zeker voor de eilanden: de soort is daar relatief gewoon en zal daarom lang niet altijd worden doorgegeven. Het aantalsverloop in het voorjaar is warrig. Het zal deels gaan om eigen

broedvogels (eilanden), deels om trekkers.

Figuur 1c toont de zwaartepunten van de verspreiding en laat ook zien hoe schaars de soort in de zuidelijke helft van onze provincie is.

Vergeleken met de periode 1979-1983 (SOVON 1987) is de soort schrikbarend achteruit gegaan. Dat geldt voor onze eigen broedvogels (Osieck & Hustings 1994, van Dijk, Hustings & Verstrael 1994), maar het geldt óók voor het voorkomen buiten de broedtijd. In de zuidelijke helft van de provincie (o.a. het hele merengebied, Gaasterland) is de soort in 1978-1983 in het winterhalfjaar regelmatig waargenomen. Het BSP-bestand bevat opvallend weinig waarnemingen uit die omgeving. De achteruitgang als trekvogel en wintergast is toegelicht door Hagemeyer & Hustings (1994).

Velduil

foto Henri Spruyt

literatuur:

van Dijk A.J., F. Hustings & T. Verstrael 1994. SOVON Broedvogelverslag 1992. SOVON-monitoringrapport 1994/03. SOVON, Beek-Ubbergen.

Hagemeyer W. & F. Hustings 1994. Ruimt de Velduil het veld? SOVON-Nieuws 7 (no 3): 6-7.

Haitjema T. 1982. Voorkomen van de Reuzenster (*Sterna caspia*) op de Steile Bank tijdens de herfsttrek. *Limosa* 55: 37-42

Osieck E.R. & F. Hustings 1994. Rode lijst van bedreigde en kwetsbare vogelsoorten in Nederland (Technisch Rapport Vogelbescherming Nederland 12) Vogelbescherming Nederland, Zeist.

SOVON 1987. Atlas van de Nederlandse vogels. SOVON.

SOVON-Friesland, districtscoördinator Dick Schut, Bleeklaan 76, 8921 HD Leeuwarden.